

УДК 340.12

DOI: 10.15587/2523-4153.2018.143380

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА СИЛИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

© О. Л. Богініч

Феномен права сили досліджувався вітчизняними правознавцями здебільшого в контексті злочинної діяльності окремих індивідів. Найбільш суттєві результати у вивченні цього явища досягли представники гуманітарних наук Заходу. В зв'язку з цим актуальним виглядає завдання дослідження сучасних умов виникнення та здійснення права сили як на теренах України, так і в інших державах. Постулюють гіпотеза дослідження, яка полягає у твердженні, що право сили – це наявність будь-яких переваг у окремих індивідів над іншими, під здійсненням права сили буде розумітися здійснення панування одного суб'єкта над іншим (групою суб'єктів, їх спільнотою), нав'язування їм своєї волі. Під цим кутом зору аналізуються суспільно-економічні формації (родо-племінна, рабовласницька, феодалізм, капіталізм) на предмет пошуку підстав виникнення та механізмів здійснення в них права сили. Стверджується, що на протязі свідомої історії людства чинник права сили грав суттєву роль в організації соціуму. Це полягає в тому, що окремі індивіди, які мали певні переваги над іншими (спочатку фізичні, пізніше – інтелектуальні, економічні, організаційні), змогли завоювати собі привілейоване становище в будь-яких сферах людської активності. Зі зміною феодалізму капіталізмом юридичне право сили було замінено на право формальної рівності, що не усунуло фактичної нерівності індивідів, що в кінцевому рахунку допомогло більш спроможним з них знову зайняти домінуючі місця в суспільно-політичній, бізнесовій ієрархії. Це підтверджується даними антропологічної та синергетичної теоріями праворозуміння. Виходячи з цього, зроблений висновок право сили існувало та існує, і це не атавізм правової системи, воно відтворюється егоїстичною природою окремих представників людства, на жаль найбільш активних та мобільних у порівнянні з іншими у досягненні своїх цілей. Наводяться приклади дії права сили у сучасній практиці функціонування державних інститутів України, Італії та Америки. Розглядаються форми та механізми здійснення права сили. Серед останніх – маніпуляція свідомістю, яка характерна саме для розвинутих громадянських суспільств з демократією як їх політичної формою. Зазначені висновки ілюструються прикладами діяльності мас-медіа. В цьому контексті звертається також увага на здійснення права сили через торгові та економічні механізми окремих міжнародних організацій та установ. В кінці дослідження підводяться підсумки, які зводяться до наступного. По-перше, право сили – право, що впливає з наявності будь-якої переваги одного суб'єкта над іншим (фізичної, інтелектуальної, економічної, організаційної тощо), яка при певних умовах – слабкості іншої сторони (відсутність відповідних якостей) – може бути реалізована у стосунках між ними. По-друге, право сили не зникло з сучасної історії, воно продовжує існувати як у взаємовідносинах окремих індивідів, індивідів та держав, так і у взаємовідносинах окремих держав. По-третьє, наявність демократії як політичного режиму не виключає існування та здійснення права сили. По-четверте, маніпуляція свідомістю як різновид права сили є одним з головних засобів управління в умовах існування громадянських суспільств та демократій як політичної форми, що з необхідністю диктує вимогу вдосконалення останньої для запобігання спотворення думки громадян в таких суспільствах. Наприклад, шляхом розширення форм участі народу у здійсненні влади через інститути безпосередньої демократії, що як відомо, широко використовується в одній із найбільш заможних та щасливих країн світу – Швейцарії

Ключові слова: право сили, сила права, демократія, державно-правові інститути, зловживання правом сили

1. Вступ

У політичній та правовій доктрині поширеною є думка, що право сили не має нічого спільного з демократичними політичними режимами, що це атавізм минулих часів, коли сильний диктував свою волю слабкому. Натомість у сучасних умовах діє протилежний принцип – сила права. З точки зору автора, зазначена теза спростовується численними фактами дії права сили, на які така багата сьогоднішня практика функціонування національних держав та практика їх взаємодії на міжнародній арені.

2. Літературний огляд

Дослідженню ексцесів права сили приділяли увагу як вітчизняні науковці, так і зарубіжні. З боку вітчизняних представників юридичної науки право сили здебільшого розглядалось як явище, що було

характерним для кримінального світу. Це у першу чергу представники науки кримінального права та кримінології, зокрема такі як А. Ф. Зелінський [1], який використовував психологічну складову при аналізі діяльності злочинців, Костенко О. М., що при дослідженні злочинності виходив з своєї теорії соціального натуралізму, де злочин розглядається як вияв сваволі злочинця [2]. У предметному полі теорії держави і права зазначена проблематика спеціально не вивчалась, аналізу зазнавали лише окремі аспекти боротьби зі злочинністю як загальносоціального явища. Зокрема це праці Оксамитного В. І., який пояснював прояви злочинної поведінки особи комплексом причин, серед яких як їх власна соціально-психологічна деформованість, так і окремі некоректні дії державно-правових інститутів та суспільства в цілому [3], Бобровник С. В., що вивчала соціальну

природу конфлікту та компромісу в праві через призму конфлікту інтересів індивідів, тобто як визначальну характеристику їх взаємовідносин [4].

Підхід науковців Заходу до вказаної проблеми виявився більш плідним з точки зору ширини та глибини охоплення досліджуваної тематики. Зазначене стосується праць німецького філософа Юргена Хабермаса, який виявив антидемократичний характер сучасних політичних інститутів західних країн, де продовжують діяти закономірності, відкриті ще К. Марксом щодо домінування у всіх сферах життя економічно спроможного класу [5], досліджень Макса Вебера, який визнавав за державою інструмент панування панівної групи, що дає меншості засоби прийняття рішень і спрямування загальної активності суспільства [6]. Отже, очевидно, що проблематика права сили та демократії в цих дослідженнях не зазнала комплексного аналізу, що потребує відповідних зусиль сучасних науковців в опрацюванні зазначеної проблематики.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – аналіз феномену права сили, його дії в умовах існування демократичних політичних режимів.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Надати визначення права сили.
2. Дослідити наявність феномену права сили в сучасній соціально-політичній історії.
3. З'ясувати питання щодо можливості існування та здійснення права сили в умовах демократії.
4. Виявити форми її прояву та засоби впливу на державні органи та інститути громадянського суспільства як в Україні, так і в інших державах.

4. Право сили в історичній ретроспективі та сучасні виміри

Розуміючи певну умовність логічної реконструкції соціальних форм організації людства від стародавніх часів до сучасності, водночас, застосовуючи логічний метод дослідження у його поєднанні з історичним, можна зробити наступні висновки щодо умов виникнення права сили та його здійснення як при формуванні державно-правових інститутів, так і правового статусу домінуючих соціальних груп (окремих їх представників). Але у першу чергу висунемо декілька гіпотез щодо змісту права сили.

По-перше, під правом сили, з нашої точки зору, слід розуміти наявність будь-яких переваг у індивідів, які вступають між собою в юридичне спілкування (передбачає появу взаємних прав та обов'язків), незалежно від того, чи визнане воно таким відповідно до існуючих джерел права. Під останніми ми розуміємо не тільки писане право, але й правові звичаї. Тобто цим самим постулюється наявність правових зв'язків між членами суспільства, яке ще не має ознак політичної організації.

По-друге, виходячи з першої гіпотези, сформулюємо другу щодо змісту права сили, під яким буде розумітися суб'єктивне праводомогання окремих індивідів відносно отримання матеріальних чи духовних благ завдяки наявності в них певних переваг, що дозволяє їм як зловживати своїм суб'єктив-

ним правом на шкоду інтересів конкретних контрагентів (при праві формальної рівності), так і здійснювати щодо них, їх об'єднань, цілих соціальних груп відкритий примус (при прямому здійсненні права сили). Для нашого дослідження інтерес становить останній випадок.

А тому, по-третє, під здійсненням права сили буде розумітися здійснення панування одного суб'єкта над іншим (групою суб'єктів, їх спільнотою), нав'язування їм своєї волі. Зазначене панування може бути реалізовано не тільки у формі здійснення фізичного контролю над людиною, але й політичного, економічного, психологічного, організаційного тощо. При цьому перше може здійснюватися і за добровільною їх згодою.

Так, зокрема, у первісному суспільстві управління (в його елементарній формі) здійснювали найбільш фізично чи розумово спроможні індивіди, що надавало їм, з одного боку, природну можливість домінувати, а з другого – всім іншим підкорятися їх волі, причому інколи добровільно, враховуючи відсутність таких якостей у більшості.

За часів родо-племінної організації ці ж самі домінуючі індивіди з цих же причин займали посади вождів та старійшин племен. З розпадом цього ладу та появою приватної власності, з'явилися нові можливості для здійснення панування. А саме: економічні переваги одних членів суспільства над іншими надали можливість першим зайняти головні посади в первісних протодержавах.

З появою релігії зазначені посади в окремих країнах набули сакрального статусу і вже не завжди пов'язувались з наявністю певних переваг в окремих представників влади, оскільки ці посади часто займалися у спадок. Відсутність таких ознак у осіб, які здійснювали володарювання, інколи, як свідчить історія, призводила до повалення очолюваних ними режимів і на їх місце приходили більш підготовлені лідери.

З появою держав право сили могло здійснюватися прямо або опосередковано. Прямо – у випадках безпосереднього примусу відносно конкретних індивідів, опосередковано – встановленням для всього суспільства певних правил поведінки, які вже переважно містилися в писаних джерелах. У такий спосіб суб'єктивне право домінуючих груп ставало об'єктивним правом для решти.

Зазначене стосувалося внутрішнього життя країни. У зовнішніх стосунках переважало пряме здійснення права сили. Численні завойовницькі війни того періоду – характерний цьому приклад.

Слід зазначити, що не дивлячись на окремі виключення, право сили в ті часи прямо знайшло свою конкретизацію в положеннях тодішніх перших законів, які гарантували підвищену безпеку членів царських родин, заможних сімей та військових у порівнянні зі всіма іншими особами, які не належали до цих суспільних груп. Інакше кажучи, підтвердженням статусу сили був посилений правовий захист представників пануючих верств. Лише в законі Хамурапі визнавалося, хоча декларативно, що метою закону є захист слабкого від сильного.

У середньовіччі право сили знайшло своє втілення в перевагах, які надавалися становими приві-

лями, місцем у феодальній ієрархії окремих представників класу правлячих.

В епоху раннього капіталізму право сили безпосередньо реалізувалось новітніми буржуа при примусовому позбавленні майна, зокрема селян для поповнення армії найманих працівників. У сфері зовнішньої політики проводився курс на колонізацію країн Африки, Північної та Південної Америки, островів Тихого океану тощо, де право сили із зрозумілих причин набуло свого прямого втілення у процесі завоювання зазначених земель.

Пізніший капіталістичний розвиток характеризувався трансформацією права сили. Відкрите насильство було замінено іншими формами здійснення панування. Економічна спроможність окремих індивідів забезпечила їм можливість нав'язувати свою волю іншим – менш успішним – у більш цивілізований спосіб. Але тепер не шляхом визнання та закріплення юридичної нерівності, а шляхом використання чинників фактичної нерівності (багатства, належності до класу правлячих, військової верхівки) при формальному визнанні суспільної рівності. Саме з допомогою права формальної рівності досягалась і до цього часу досягається мета панування. Пояснюється це тим, що зміна права сили на право формальної рівності не усунуло природних переваг вищезазначених осіб, які почали їх реалізовувати в завуальованій формі (політичного, економічного, організаційного панування тощо).

Характерною ознакою права сили є його потенційність, тобто наявність у потенції в будь-яких діях суб'єктів права. Якщо якийсь з контрагентів правовідносин демонструє свою слабкість, інший, згідно іманентних якостей права сили, може скористатись цією можливістю на свою користь. Численні приклади з недавньої історії України, зокрема, діяльність державних органів з приватизації державного майна красномовно це підтверджують.

Так, більш агресивні, позбавлені моральних чеснот підприємці за підтримкою чиновників, зловживаючи довірою людей фактично позбавили їх власності, яка була результатом праці всього їх життя. Моральні аргументи тут зайві, адже ще з часів К. Маркса відомо, що первинний капітал завжди накопичувався саме у такий неправовий спосіб.

На користь наявності права сили також свідчать положення антропологічної та синергетичної теорій праворозуміння. Антропологічна – в контексті, який вище розглядався, де право – це у першу чергу право сильного. Людині, як ще засвідчив Ніцше, властива воля до влади, тобто панування. І за наявності певних підстав (особистих переваг в тій чи іншій сфері людської діяльності) такі особи дуже часто займають верхні щаблі в системі державного управління тієї чи іншої країни або сфері бізнесу.

Синергетична теорія, у свою чергу, стверджує, що будь-яка система (фізична, біологічна, соціальна, інформаційна тощо) схильна до самоорганізації на підставі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації. В якості перших, з нашої точки зору, відносно до людського суспільства і виступає право сили, яке у своєму впорядкованому вигляді сприймається як правопорядок, що ґрунтується

на такій силі, а в якості другої – ідеальний образ такої сили у свідомості індивідів як прояв об'єктивної необхідності, хоча і не завжди справедливої з точки зору більшості, але такої, що вимагає підкорення. І більш того: у процесі самоорганізації системи відбувається виникнення і самопородження сенсу її розвитку. Тобто, право сили протягом довгого історичного періоду виступало тим системоутворюючим чинником, який супроводжував існування людської цивілізації і побічно виправдовував численні факти відкритого або завуальованого насильства необхідністю збереження соціуму як сенсу його існування (підкорення заради виживання).

Зрозуміло, що сьогодні право сили у відкритій формі існує тільки у формі злочинів або агресивних воєн. Водночас, оскільки воно набуває в сучасних умовах різних своїх форм (політичного, економічного, психологічного, організаційного домінування тощо), то його наявність необхідно враховувати у першу чергу громадянському суспільству, оскільки держава (її апарат) є носієм права сили, що при певних умовах - його слабкості – може призвести до зловживання державою своїми повноваженнями.

Таким чином очевидно, що право сили існувало та існує, і це не атавізм правової системи, воно відтворюється егоїстичною природою окремих представників людства, на жаль найбільш активних та мобільних у порівнянні з іншими у досягненні своїх цілей. І тому вони не цураються ніякими засобами для задоволення власних інтересів. Зокрема, якщо знову згадати Україну – особливо за часів президентства В. Януковича - такі особи зробили з держави бізнес, ставши на шлях незаконного збагачення, використовуючи наближеність до адміністративного ресурсу, обкрадаючи при цьому своїх співгромадян.

Водночас не слід думати, що зловживання правом сили, свавілля держави відносно своїх громадян це тільки «здобутки» нових демократій, які з'явилися на пострадянському просторі. Навіть окремі держави, які входять до Євросоюзу, грішать подібною практикою. Мова йде про Італію, де протягом останніх 15 років з боку високопосадовців робилися спроби узурпувати владу шляхом підкупу значної кількості політиків, співробітників правоохоронної системи, ЗМІ. Були встановлені прямі зв'язки з кримінальним світом, який завдяки підтримці політиків почав легалізуватися. І одним з активних діячів цієї компанії був тодішній прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі [7]. Таким чином, правомірним виглядає висновок, що право сили – це не рудимент попередніх історичних епох і воно завжди відроджується завдяки діям окремих представників влади у випадках недостатньої активності громадянського суспільства

Але здійснення права сили з боку домінуючої соціальної групи не обмежується тільки межами країни. Найбільш brutальних форм воно здебільшого набуває за межами національних держав. Якщо для правлячого класу всередині країни існують певні обмеження на його реалізацію (пабліситі, реноме, громадська думка), то у відносинах з іншими країнами – переважно країнами третього світу – право сили часто діє у відкритих формах, лише інколи прикриваючись «фіговим» листком напівправдивих даних.

Так, наприклад, агресія США проти Іраку, як відомо, супроводжувалась пропагандистською компанією щодо наявності в уряді Іраку зброї масового знищення, що, як потім з'ясувалося, виявилось брехнею. І справа неприхованої агресії з боку Сполучених Штатів не обмежується тільки Іраком. На думку відомого американського науковця Н. Хомського, існують документи, що підтверджують довгий список терактів, вчинених США і дій, спрямованих на підтримку тероризму його сателітів. І більш того. Фактично Сполучені Штати – єдина країна, засуджена Міжнародним судом ООН за те, що дорівнює міжнародному тероризму, а саме: за агресію проти Нікарагуа. Саме у праві сили бачить науковець причини такої поведінки – «США не самотні у своїй звичці діяти не звертаючи увагу на засоби. Взагалі подібні методи – право сильного при вчиненні злочинів» [8].

Але окрім здійснення права сили у його найбільш цинічному відкритому вигляді – збройній агресії окремі країни продовжують використовувати старі перевірені колоніальні засоби підпорядкування собі інших слабозвинутих країн шляхом експлуатації їх природних та людських ресурсів. Здебільшого це відбувається через діяльність міжнародних транснаціональних компаній. Йдеться, зокрема, про таку відому корпорацію як «Монсанто». У 2001 р. вийшла книга німецьких авторів Вернера Клауса та Вайса Ганса «Чорна книга корпорацій», де останні закликали не вірити таким міжнародним компаніям, оскільки вони переслідують тільки свої інтереси, експлуатують дешеву робочу силу третіх країн, включаючи працю дітей, руйнують природне середовище.

Так, вони пишуть: «Транснаціональні корпорації говорять, що створюють робочі місця, рухають вперед економічний розвиток і підвищують рівень життя в країнах, де вони працюють. Не вірте. На кожне створене ними робоче місце припадає декілька ними зруйнованих. Вони витрачають мільйони на свій піар, але шкодують зайвий цент робочим. Реалізуючи свій товар на світовому ринку, корпорації зацікавлені, щоб зарплата в країнах, де вони розгортають виробництво, залишалася гранично низькою. Вони заперечують проти соціальної підтримки населення, протестують проти спроб обмежити їх право забруднювати навколишнє середовище». Стосовно компанії «Монсанто» автори заявляють, що концерн спільно з партнерами прагне підпорядкувати своїм комерційним інтересам світовий аграрний ринок. Тим самим постачання сотень мільйонів людей продуктами харчування ставиться в залежність від свавілля мультимільонерів [9].

Разом зі старими формами здійснення права сили сьогодні сучасним інструментом його реалізації почасти виступає політика окремих міжнародних інституцій. Як впливає з книги американського автора Джона Перкінса «Сповідь економічного вбивці», співпраця країн-донорів (переважно країн третього світу) з такими міжнародними організаціями як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк потребує пильної уваги з їх боку. Країни беруть кредити в цих установах, а потім не можуть за них розрахуватися, підпадаючи під вплив перших, а фактично під їх зовні-

шне управління, тим самим втрачаючи власний суверенітет. З його слів, з початку 70-х до початку 80-х років він працював в Еквадорі, Колумбії, Панамі, Перу, Індонезії, Єгипті, Індії. І всюди результати співпраці цих країн з вказаними структурами однакові: відбувається зростання зовнішньої заборгованості, спостерігається прогресуюча соціальна поляризація, економічна деградація та спрощення структури господарства, посилюється корупція, економіка тікає в тінь [10]. На фоні останніх подій в Україні, коли МВФ вимагає від нашої держави збільшення для населення платні за газ та інші аналогічні вимоги, які знижують рівень життя українців, вже важко сумніватися у висновках вищезазначеного автора.

Аналіз здійснення права сили був би неповним без з'ясування механізмів його реалізації. Йдеться, зрозуміло, про випадки завуальованого здійснення права сили, оскільки його пряме застосування у вигляді агресії (агресивної поведінки) очевидно передбачає відповідні дії (погрози, напад, захоплення тощо), що, в свою чергу, викликає природну реакцію захисту від такої агресії. Натомість завуальовані форми більш небезпечні, оскільки об'єкт агресії не розуміє, що в дійсності відбувається, добровільно підкоряючись вимогам домінуючого суб'єкта. У більшості випадків - це всі види обману, який ще Г. В. Ф. Гегель визнав як одну із форм неправда.

Різновидом обману виступає маніпуляція, зокрема маніпуляція свідомістю. Найбільш відомою роботою, яка присвячена маніпуляції свідомістю, виступає однойменна монографія С. Г. Кара-Мурзи, де розкриті конкретні механізми впливу на поведінку громадян шляхом надання їм викривленої, тенденційної інформації.

Так, на його думку, маніпуляція – це спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив направлений на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить собі за мету завдання зміни думок, мотивів людей у потрібному для влади напрямку. І що найважливіше для теми нашого дослідження – маніпуляція свідомістю як засіб влади виникає тільки в громадянському суспільстві, з встановленням політичного порядку, що ґрунтується на представницькій демократії, оскільки монархи не потребували маніпуляції свідомістю. Відносини панування при такій владі ґрунтувались на відкритому, без маскуванні імперативному впливі – від насилля, придушення, панування до нав'язування, навіювання, наказу – з використанням грубого простого примусу. Іншими словами, тиран править, а не маніпулює [11].

Маніпуляція відбувається через вплив на свідомість та підсвідомість людей створених головним чином засобами масової інформації образів реальних подій, які зазнають з їх боку певних модифікацій, надаючи останнім видимість об'єктивності. Такі об'єкти у творчості французького філософа-постмодерніста Ж. Бодрієра отримали назву симулякрів, а саме реальність – гіперреальність [12, с. 17–38].

Велика, чи не абсолютна роль у маніпуляції свідомістю належить мас-медіа. Вони за замовленням ініціаторів певного контенту формують відпо-

відний образ, малюнок (симулякр) події, внаслідок чого глядачам (читачам) важко відрізнити цей малюнок від реальності. І більш того – останні самі стають учасниками як безпосередньо, так і опосередковано такої симуляції, що призводить до викривлення реальності, яка стає внаслідок цього, за словами Ж. Бодріядера, гіперреальністю. Об'єктивна реальність підміняється суб'єктивною, але не як наслідок власного аналізу з боку реципієнта отримання інформації, а як нав'язаною йому ЗМІ малюнку, образу цієї реальності.

Прикладом цього можуть бути численні токшоу на телебаченні, де у глядача створюється враження реальної участі у впливі на актуальні соціальні проблеми, але наслідки такого обговорення ніяким чином не впливають на зміну фактичної ситуації. Це у першу чергу характерно для політичних шоу, де участь у таких програмах викликають у її учасників ілюзію реального впливу на поточну політичну ситуацію, між тим як дійсні політичні актори продовжують проводити діяльність, що ніяким чином не пов'язана з потребами громадян.

Зокрема сучасна тотальна критика української влади на таких передачах не створює ніяких негативних організаційних наслідків для політиків. Вони продовжують масово порушувати соціально-економічні права громадян, грубо порушуючи Конституцію України. Йдеться зокрема про сучасну пенсійну та медичну реформи. Але мета маніпуляції досягнута: громадяни певним чином реалізували свою активність, переглядаючи шоу (дзвінки у студію, виступи присутніх на шоу тощо). Водночас реальна активність, яка б кардинально вплинула на зміну проблемної ситуації (проведення зборів, демонстрацій, тобто тих заходів, які передбачені конституцією для громадян з метою легітимного опанування влади) відсутня.

Проте більш небезпечним є те, що гіперреальність, створена мас-медіа, починає впливати на свідомість пересічних громадян (вони ж виборці), які подібно до наркоманів, вже стають залежними від таких штучних образів і «голосують» гаманцем для їх продукування. Окрім вищезазначених численних ток-шоу, серіали зі спрощеним змістом, емоційно забарвлені новини захоплюють увагу глядачів та читачів, які таким чином здійснюють втечу від «суворої» реальності до вигаданих сюжетів, де все просто і зрозуміло, зло покарано, а добро перемагає. Небезпека цього «сну розуму», як не раз свідчила історія,

полягає у небезпеці появи «потвор», які вже реально, інколи трагічно, впливають на життя людей.

5. Результати дослідження

Проведений аналіз свідчить, що на протязі світової історії людства чинник права сили грав суттєву роль в організації соціуму. Це полягає в тому, що окремі індивіди, які мали певні переваги над іншими (спочатку фізичні, пізніше – інтелектуальні, економічні, організаційні), змогли завоювати собі привілейоване становище в будь-яких сферах людської активності. Зі зміною феодалізму капіталізмом юридичне право сили було замінено на право формальної рівності, що не усунуло фактичної нерівності індивідів, що в кінцевому рахунку допомогло більш спроможним з них знову зайняти домінуючі місця в суспільно-політичній, бізнесовій ієрархії. Демократія як політичний режим сучасного громадянського суспільства не усунуло загрозу зловживання правом сили з боку зазначених осіб, які за допомогою маніпуляції свідомістю продовжують нав'язувати свою волю іншим. Інакше кажучи, суб'єктивне право перших у завуальованій формі подекуди продовжує домінувати над суб'єктивними правами останніх.

6. Висновки

1. Право сили – право, що впливає з наявності будь-якої переваги одного суб'єкта над іншим (фізичної, інтелектуальної, економічної, організаційної тощо), яка при певних умовах – слабкості іншої сторони (відсутності відповідних якостей) – може бути реалізована у стосунках між ними.

2. Право сили не зникло з сучасної історії, воно продовжує існувати як у взаємовідносинах окремих індивідів, індивідів та держав, так і у взаємовідносинах окремих держав.

3. Наявність демократії як політичного режиму не виключає існування та здійснення права сили.

4. Маніпуляція свідомістю як різновид права існування громадянських суспільств та демократій як політичної форми, що з необхідністю диктує вимогу вдосконалення останньої для запобігання спотворення думки громадян в таких суспільствах. Наприклад, шляхом розширення форм участі народу у здійсненні влади через інститути безпосередньої демократії, що як відомо, широко використовується в одній із найбільш можливих та щасливих країн світу – Швейцарії.

Література

1. Зелинский А. Ф. Понятие «преступная деятельность» // Советское государство и право. 1978. № 3. С. 98–100.
2. Костенко О. М. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції // Право України. 2014. № 1. С. 126–136.
3. Оксамытный В. И. Правомерное поведение личности. Київ: Наукова думка, 1985. 176 с.
4. Бобровник С. В. «Компромис і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу». Київ: Юридична думка, 2011. 383 с.
5. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Москва: АО «КАМІ» Издательский центр «Академия», 1995. 103 с.
6. Вебер М. Цитується за Жорж Балансьє. Політична антропологія. Київ: Альтпрес, 2002. 249 с.
7. Берлусконі. Личное дело: альбом 24 ДОК. URL: <http://elektri4ka.io.ua/vd2afa7c59574644ae40f269248d079e0> (дата звернення: 20.09.2018).
8. Ноам Хомський. Соединенные Штаты – модель господства. URL: https://scepsis.net/library/id_554.html (дата звернення: 20.09.2018).
9. Клаус В., Вайс Г. Черная книга корпораций. URL: https://royallib.com/read/vemer_klaus/chemaya_kniga_korporatsiy.html#0 (дата звернення: 20.09.2018).

10. Перкинс Д. Исповедь экономического убийцы. URL: <http://lifeinbooks.net/chto-pochitat/ispoved-ekonomicheskogo-ubiysyi-dzhon-perkins/> (дата звернення: 20.09.2018).
11. Кара-Мурза С. Г. "Манипуляция сознанием". URL: <http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul6.htm> (дата звернення: 20.09.2018).
12. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. Тула, 2013. 204 с.

*Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук, професор Оніщенко Н. М.
Дата надходження рукопису 26.07.2018*

Богиніч Олег Леонідович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, Інститут держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: oboginich@gmail.com

УДК 340.1

DOI: 10.15587/2523-4153.2018.143337

СУБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

© Л. О. Макаренко

Наукова стаття присвячена висвітленню концептуальних засад розуміння поняття суб'єкта правової культури. Встановлено, якщо культура поєднує в собі матеріальне та ідеальне, виступаючи і як суб'єкт (така, що пізнає і практично діє суспільна людина), і як об'єкт (створений людиною зовнішній світ), то вся сфера культури «обертається» навколо суб'єкта, який своєю діяльністю наповнює світ культури, розвиває і змінює його, водночас розвиваючись власноруч. Тому людина постає головною цінністю культури. Із зростанням масштабу свободи людини все більшого розвитку набуває також світ культури. Обґрунтовано, що якщо виходити з такого розуміння суб'єкта і культури взагалі, то правова культура, як одна із складових загальної культури, також розуміється як суб'єкт – суб'єкт права, який наповнює її власною діяльністю, розвиваючи і змінюючи світ права та змінюючись разом з ним.

Доведено, що правова культура конкретної людини діалектично поєднує у собі загальне, особливе та одичне. Вона є однією з конкретних форм прояву загальної культури суспільства, відбиваючи суспільні морально-правові ідеї, політико-правові ідеали та принципи. Особливе в правовій культурі обумовлено приналежністю людини до певної соціальної спільноти, професійної групи тощо. Одичне виражає індивідуальний аспект правової культури людини, продиктований індивідуальними характеристиками, світоглядом, уподобаннями, емоціями людини тощо. Правова культура завжди реалізується через конкретну особистість, в залежності від неї і водночас справляючи вплив на неї, формуючи реального суб'єкта правової культури. Запропоновано у визначення поняття суб'єкта правової культури включати наступні аспекти: загальне (правова культура суспільства), особливе (правова субкультура) та одичне (правова культура індивідуальної особистості)

Ключові слова: людина, право, культура, правова культура, суб'єкт права, суб'єкт правової культури

1. Вступ

Нове тисячоліття, яке утверджується, інтенсифікує інтелектуальні пошуки людства, спонукає до переосмислення історії, колишніх досягнень і суперечностей, сьогоденних реалій. Причому не лише для того, щоб остаточно поставити всі крапки над «і», але насамперед з метою формування теоретичного образу того єдиного і невідворотного майбутнього, яке наближається [1, с. 9].

Виходячи з тієї ролі, яка відводиться в мінільному правовому світі людині, її правам і свободам, зазначається в літературі, юридична наука має бути готовою сформулювати інші підходи, виробити принципово інакший погляд на право. Мова йде про нове правове сприйняття, про розуміння права не об'єктно, не відсторонено від учасників правової комунікації (як зовнішнього правопорядку, сукупності норм, правовідносин тощо), а суб'єктно, про усвідомлення права як сфери, в якій розгортаються та реалізуються правові якості людини, її інтереси, формується особистість. Відповідно до такого сприйняття права точкою відліку

в правовій системі координат повинна бути не норма права чи інший зовнішній по відношенню до людини об'єкт, а сам суб'єкт права. Таке, суб'єктне сприйняття права передбачає необхідність рішучого перегляду ряду теоретичних положень, існуючих правових конструкцій [2, с. 1].

Саме тому для розкриття змісту поняття правової культури необхідно здійснити аналіз її суб'єктної складової, встановити, в чому полягає специфіка суб'єкта права як культурного суб'єкта.

2. Літературний огляд

Наукове опрацювання проблем формування правової культури проводиться вченими різних галузей знань. Теоретико-методологічні проблеми феномену правової культури розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних вчених С. Алексєєва, О. Аграновської, Т. Бачинського, О. Бондарєва, М. Вопленко, О. Данильяна, З. Каландаришвілі, О. Литвинова, С. Максимова, Л. Матвєєвої, В. Нерсеянца, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, О. Петришина,